

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАЦІ МОРЯКІВ НА ІНОЗЕМНИХ СУДНАХ

Торгове мореплавання характеризується значним рівнем використання праці іноземних моряків, що обумовлює застосування законодавства держави прапора судна до трудових відносин. Дана ситуація, а також проблеми у використанні традиційних механізмів захисту трудових прав у період перебування судна в рейсі породжують складності в забезпеченні захисту трудових прав моряків, і в першу чергу моряків-іноземців.

Проблема захисту трудових прав моряків актуальна і для України. На світовому ринку плавскладу трудяться понад 1 млн чоловік, з яких не менш 65 тис. — громадяни України. На долю нашої країни припадає 5,3 % усіх моряків торгового флоту світу. Україна посідає п'яте місце у світі серед країн, що поставляють плавсклад на морський торговий флот [5]. Здебільшого моряки наймаються на іноземні судна, що плавають під зручними прапорами.

Зазначені обставини дозволяють вважати актуальним аналіз сучасного стану правового регулювання захисту трудових прав моряків як на міжнародному, так і внутрішньодержавному рівнях і визначення шляхів і способів найбільш ефективного внутрішньодержавного механізму захисту прав українських моряків, що працюють на суднах під іноземним прапором, з урахуванням необхідності імплементації міжнародних стандартів у цій сфері в Україні.

У сучасній українській юридичній літературі відсутні комплексні теоретичні розробки і монографічні дослідження з проблеми захисту трудових прав моряків, що працюють на суднах під іноземним прапором. З початку 90-х рр. ХХ століття ця тема порушувалася тільки на рівні публікацій у періодичних профспілкових виданнях, що мали прикладний характер. У радянський період ця тема практично не розроблялася через відсутність такої категорії моряків.

Окремі аспекти розглянутої проблематики досліджували Д. К. Бекашев, А. С. Довгерт, О. В. Довжук, О. Б. Зайцева, Г. Г. Іванов, І. Калінін, І. Я. Кисельов, А. С. Кокін, В. А. Конталев, Л. А. Костін, Е. М. Номоконова.

У цьому зв'язку є дуже актуальним комплексний аналіз сучасного стану регламентації трудових прав моряків в іноземних державах (у контексті їх поширення на моряків-іноземців), міжнародних стандартів праці моряків і механізмів захисту трудових прав моряків-іноземців як на міжнародному рівні, так і в державі їх громадянства й іноземній державі.

Метою дослідження є аналіз правової регламентації праці моряків на іноземних суднах і обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання в розглянутій сфері.

Мета дослідження припускає реалізацію таких завдань: виявити особливості правового регулювання праці моряків у міжнародному приватному тру-

довому праві; провести загальну характеристику правового режиму праці моряків на іноземних суднах; визначити співвідношення і зміст поняття «моряк» і «член екіпажу» в міжнародно-правових актах і внутрішньодержавному праві.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникають у процесі працевлаштування і праці моряків на іноземних суднах у сфері міжнародного приватного права.

Високий ступінь виокремлення характеризує комплекси норм міжнародного приватного права, діючих у галузі торговельного мореплавства та трудових відносин з іноземним елементом. Системи таких норм визначають як міжнародне приватне морське право та міжнародне приватне трудове право [4, 10] у ранзі підгалузі міжнародного приватного права. Однією з особливостей трудових відносин у морській галузі є значний рівень використання праці іноземних моряків. Таким чином, фактично в рамках двох специфічних підгалузей міжнародного приватного права сформований особливий правовий режим регулювання праці моряків.

Головною особливістю міжнародного приватного трудового права є спрямованість регуляторного впливу на відносини з іноземним елементом. Виникає питання про характер праці моряків і можливості їхньої кваліфікації як трудових відносин, ускладнених іноземним елементом.

У трудових відносинах у морській галузі іноземним елементом (суб'єктом) насамперед виступає моряк, що працює на судні під іноземним прапором. Причому, на наш погляд, національність судовласника не має значення для кваліфікації трудових відносин з іноземним елементом. Судновласник може бути однієї і тієї самої національності, що і моряк, а судно нести іноземний прапор, тобто бути іноземним стосовно громадянства моряка. Таким чином, на моряка поширюється юрисдикція держави прапора судна. Оскільки ці відносини виникають з моменту укладення договору, то до сфери регулювання міжнародного приватного трудового права варто віднести і відносини, що виникають у процесі наймання моряка на роботу через агентство з працевлаштування для роботи на іноземному судні.

На думку Е. М. Номоконової, іноземним елементом у трудових правовідносинах на морі може виступати кожний із суб'єктів трудових відносин: працівник (моряк) чи роботодавець (власник судна, судовласник, агентство наймання). Суб'єктом відносин, безпосередньо пов'язаних із трудовими, і іноземним елементом, що є, можуть виступати профспілки (у тому числі міжнародні профспілкові об'єднання), держава прапора судна в особі своїх уповноважених органів, держава, з якої відбувається репатріація моряка, держава завдання шкоди здоров'ю моряка, держава арешту судна та ін. [6, 41].

Таким чином, стосовно предмета даного дослідження іноземним елементом є моряк, що працює на судні під іноземним прапором, і іноземний громадянин (основний акцент буде зроблений на громадянах України, що працюють на іноземних суднах), а так само моряки-іноземці, що працюють на судні під прапором України. Важливим є аналіз відносин, що виникають у процесі пра-

цевлаштування громадян України для роботи на іноземні судна на території України за допомогою так званих крьюінгових компаній (агентств з працевлаштування моряків), особливості регламентації їхньої діяльності.

Як зазначає Е. М. Номоконова, моряки є спеціальними суб'єктами трудового права [6, 36–37]. Специфічність їх полягає в особливостях трудових прав і їхніх гарантій.

До них належать особливості наймання моряків для працевлаштування на іноземні судна, положення трудових договорів моряків щодо порядку і розміру заробітної плати, принципів її начислення, умов праці й побуту моряків, неможливості фактично припинити трудові відносини до заходу судна в порт, особливості репатріації. Умови роботи в морі припускають і специфіку регламентації робочого часу, часу відпочинку, врахування вихідних і відгулів, понаднормових робіт і ін.

Норми численних міжнародних конвенцій і резолюцій МОП регламентують умови праці на борту морських суден, у тому числі щодо вимог до побутових і житлових приміщень, з боротьби з шумами і вібрацією, а також із забезпечення членів екіпажу продовольством.

У зв'язку з нестандартними умовами праці моряки наділяються не тільки правами, що мають всі інші категорії працівників (наприклад, право на відпочинок, право на участь у профспілках і ін.), але і правами, що жодна інша категорія працівників мати не може, наприклад право на репатріацію, право на одержання заробітної плати, мінімальні розміри якої встановлюються міжнародними об'єднаннями моряків (Міжнародна федерація транспортників — МФТ) (International Transport Worker's Federation — ITF).

Особливості правового захисту моряків як засобами внутрішньодержавного, так і міжнародного публічного і приватного права визначаються складністю механізмів їх захисту не тільки коли вони перебувають на судні під прапором держави громадянства за межами території власної держави (у відкритому морі, у внутрішніх морських водах і територіальному морі іноземної держави) — у зв'язку з відсутністю можливості оперативного звернутися в правоохоронні й судові органи власної держави, але і насамперед у ситуаціях, коли вони є іноземним елементом стосовно держави прапора судна, тобто коли вони найняті на судно під прапором іноземної держави і відповідно підлеглі трудовому законодавству цієї держави.

Усі вищенаведені особливості свідчать про те, що, виходячи з предмета регулювання і суб'єктного складу, можна говорити про виділення в рамках міжнародного приватного трудового права окремого інституту міжнародного приватного морського трудового права. У цьому разі відсутні суперечності й з міжнародним трудовим правом, не заперечуючи існування якого, проте, варто зазначити, що безпосередні механізми захисту трудових прав моряків мають комплексний характер і включають не тільки традиційні інструменти внутрішньодержавної правової системи і міжнародні інструменти (інституціональною основою яких є МОП), але і, як правило, специфічні неурядові інструменти (МФТ, профспілки).

Роль міжнародних міжурядових організацій (насамперед МОП, меншою мірою ІМО) полягає у встановленні міжнародних трудових стандартів, що і складають основу міжнародного трудового права та їхні імплементаційні механізми, як міжнародні, так і внутрішньодержавні. Однак ці стандарти одночасно складають одну з нормативних основ міжнародного приватного морського трудового права, оскільки традиційними джерелами міжнародного приватного права, у тому числі і трудового, є норми міжнародних конвенцій і резолюцій, у тому числі ті, що містять матеріальні норми.

Особливості методу правового регулювання праці моряків також підтверджують тезу про галузеву відособленість цієї групи правових норм. Зокрема, поряд з імперативно встановленим національним законодавством і міжнародним правом нормами в правовідносинах за участі моряків використовується також принцип автономії волі сторін [6, 37].

Обґрунтуванням приватноправового характеру регулювання трудових відносин за участі іноземного елемента, у тому числі й моряків, і «межею», що відокремлює міжнародно-правову сферу регулювання (міжнародне трудове право) від міжнародної приватноправової (міжнародне приватне трудове право), може бути підхід систематизації норм, що регулюють трудові відносини, застосовуваний у державах англосаксонської системи права. Норми, спрямовані на врегулювання індивідуально-договірних відносин, породжуваних укладенням і виконанням договорів про застосування найманої праці, згруповані в підрозділ правової системи, іменованій Employment Law, що є, по суті, частиною єдиного контрактного чи приватного права. Інша частина, іменована Labor Law, регулює не індивідуально-договірні, а колективні трудові відносини. Тому індивідуальне трудове право є у відповідних країнах у формальному розумінні частиною цивільного права [8, 23].

Саме в такому ключі, на наш погляд, варто вирішувати питання про розмежування міжнародного трудового права і міжнародного приватного трудового права. У частині регулювання індивідуальних трудових відносин і приватноправових механізмів захисту трудових прав з іноземним елементом дана сфера належить до міжнародного приватного трудового права.

Правове регулювання праці моряків засновано переважно на внутрішньодержавному законодавстві держави прапора судна, а також застосованих міжнародних нормах. Однак не можна виключати, у певних випадках, застосування законодавства держави порту, а також законодавства держави перебування агентства з працевлаштування моряків (у більшості випадків це буде держава громадянства моряка) і законодавства громадянства моряка. Можливе застосування і законодавства третьої держави при допустимості застосування принципу автономії волі сторін у договорі наймання моряка.

Як зазначає Е. М. Номоконова, у міжнародному праві нормативно закріплений принцип одночасного регулювання праці моряків нормами міжнародного права і нормами національного права держав. Таким чином, вважає вчений, споконвічно в основу правового регулювання праці моряків покладений принцип рівнобіжного регулювання, що означає одночасний

і відповідний один одному розвиток міжнародної і національної складової [6, 9].

Проаналізуємо внутрішньодержавну нормативну складову правової регламентації праці моряків.

Так, згідно з ч. 1 ст. 48 КТМ України, правове становище екіпажу судна, що плаває під прапором України, а також відносини між членами екіпажу, що беруть участь в експлуатації цього судна, між членами екіпажу цього судна і судновласником визначаються чинним законодавством України.

Як правило, питання правового становища членів екіпажів морських суден насамперед регулюються морським законодавством. Що стосується правового регулювання праці моряків, то домінуюче значення має трудове законодавство. Однак, як зазначає І. Калінін, «російське законодавство, що регулює працю моряків, не зводиться тільки до трудового законодавства. У цих цілях субсидіарно застосовуються норми морського, транспортного, цивільного права» [1]. Далі він відмічає, що праця моряків, у порівнянні з іншими категоріями працівників, має значну специфіку. Тому для належного регулювання соціально-трудова відносин, що виникають під час їхньої професійної діяльності, необхідно субсидіарне застосування норм, що є в ряді комплексних нормативних правових актів, які містять норми трудового права.

Як правило, такими комплексними нормативно-правовими актами є кодекси торгового мореплавання.

У державах, що утворилися після розпаду СРСР, діють національні закони, що регламентують торгове мореплавання.

Згідно із ст. 57 КТМ Російської Федерації, порядок прийому на роботу членів екіпажу судна, їхні права й обов'язки, умови праці й оплати праці, а також порядок і підстави їх звільнення визначаються законодавством Російської Федерації про працю, КТМ Російської Федерації, статутами служби на суднах і статутами про дисципліну, генеральними і галузевими тарифними угодами, колективними договорами і трудовими договорами.

Таким чином, у зазначених КТМ РФ випадках прямо передбачена необхідність субсидіарного застосування норм транспортного, морського права при регулюванні праці моряків.

З проаналізованої статті можна зробити висновок про те, що на всі судна під прапором Російської Федерації поширюються норми зазначеної статті. Однак більш загальний характер має п. 1 ст. 416 КТМ РФ, відповідно до якого правове становище членів екіпажу судна і пов'язані з експлуатацією судна відносини між членами екіпажу судна визначаються законом держави прапора судна.

При цьому, згідно з п. 2 ст. 416 КТМ РФ, відносини між судновласником і членами екіпажу судна регулюються законом держави прапора судна, якщо інше не передбачено договором, що регулює відносини між судновласником і членами екіпажу судна, які є іноземними громадянами. Тобто якщо членом екіпажу є іноземний громадянин, відносини між судновласником і цим членом екіпажу можуть регулюватися іноземним правом [2, 709].

Ця норма діє із застереженням про те, що вибір сторонами трудового договору права, яке підлягає застосуванню до відносин між судновласником і членами екіпажу судна, не повинен призводити до погіршення умов праці членів екіпажу судна в порівнянні з нормами права тієї держави, якими повинні регулюватися дані відносини за відсутності угоди сторін про підлягаюче застосуванню право.

Таким чином, якщо в трудовий договір не включені положення про поширення на члена екіпажу судна законодавства держави іншої, ніж держави прапора судна, то при вирішенні трудової суперечки суд повинен керуватися за загальним правилом законом держави прапора судна.

Важливим, на нашу думку, є положення ст. 50 КТМ Республіки Білорусь «Правове становище членів екіпажу судна». Відповідно до ч. 1 цієї статті, правове становище членів екіпажу судна і відносини між членами екіпажу судна, пов'язані з експлуатацією судна, визначаються правом держави прапора судна. Однак ч. 2 зазначеної статті допускає, що відносини між членами екіпажу судна і судновласником визначаються правом держави прапора судна, якщо інше не передбачено договором, що регулює відносини між судновласником і членами екіпажу судна, які є іноземними громадянами.

Згідно із ст. 55 КТМ Республіки Білорусь, порядок прийому на роботу членів екіпажу судна, їхні права й обов'язки, умови й оплата праці на судні, а також порядок і підстави їх звільнення встановлюються даним Кодексом, статутами служби на суднах, іншим законодавством Республіки Білорусь, а також генеральними і галузевими тарифними угодами, колективними й індивідуальними трудовими договорами.

Згідно із ст. 48 КТМ України, правове становище екіпажу судна, що плаває під прапором України, а так само відносини між членами екіпажу, які беруть участь в експлуатації цього судна, між членами екіпажу цього судна і судновласником визначаються чинним законодавством України. Стаття 54 КТМ України конкретизує це положення щодо трудових відносин на судні й визначає, що порядок прийому на роботу осіб судового екіпажу, їхні права й обов'язки, умови роботи на судні й оплати праці, соціально-побутового обслуговування в морі й у порту, а так само порядок і підстави звільнення регулюються законодавством України, КТМ України, статутами служби на морських і рибальських суднах, генеральними і галузевими тарифними угодами, колективними і трудовими договорами (контрактами).

У ст. 3 КТМ України визначений орган (Міністерство транспорту України), що забезпечує регулювання торгового мореплавання й умов праці на морському транспорті.

У США правове регулювання праці моряків здійснюється на основі підтитулу «Судна і моряки» Титулу 46 «Мореплавання» Кодексу США [6].

Закон про торгове мореплавання (The Merchant Shipping Act) Багамських Островів 1976 р. (значною мірою заснований на нормах англійського права) охоплює весь комплекс питань, включаючи вимоги, що стосуються видачі кваліфікаційних свідчень і дипломів іноземним морякам, принципи укомплектування екіпажів і умов оплати їхньої праці, а також прав моряків, заро-

бітної плати, часу праці й відпочинку, харчування на борту, медичного обслуговування, житлових приміщень на судах тощо [3].

У Польщі діє Морський кодекс (Kodeks morski) від 4 грудня 2001 р. Однак питанням регулювання праці моряків присвячений спеціальний Закон «Про працю на морських торгових судах» («Про pracę na morskich statkach handlowych») від 8 липня 1991 р.

Таким чином, можна зробити висновок, що в більшості держав діють спеціальні нормативно-правові акти, які регламентують працю моряків. Ці правові акти включають норми, що поширюються і на моряків-іноземців, котрі працюють під прапором відповідних держав, включаючи регулювання трудових відносин.

Література

1. Калинин И. Особенности правового регулирования труда моряков рыбопромыслового флота [Электронный ресурс] // Вопросы трудового права. — 2008. — № 5. — Режим доступа : <http://copy.yandex.net/?fmode=envelope&url=http%3A%2F%2Fwww.niot.ru%2Farticle%2F%25D1%25F2%25E0%25F2%25FC%25E8%2F%25CE%25F1%25EE%25E1%25E5%25>.
2. Комментарий к Кодексу торгового мореплавания Российской Федерации / под ред. Г. Г. Иванова. — М. : Спарк, 2000.
3. Конталев В. А. Особенности российского и зарубежного трудового права при найме моряков на суда под «удобным флагом» // Транспортное право. — 2005. — № 1. — С. 3–9.
4. Международное частное право : учеб. для вузов / под. ред. Н. И. Марышевой. — М. : Юрид. фирма «КОНТАКТ» : ИНФРА-М, 2000.
5. Морской выбор Украины // Зеркало недели. — 2006. — 19 дек.
6. Номоконова Е. Н. Особенности правового регулирования трудовых отношений моряков по международному и российскому праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е. Н. Номоконова. — Владивосток, 2003. — 228 с.
7. Сборник законодательства США в области торгового мореплавания [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.admiraltylawguide.com>.
8. Трудовое право России : учебник / под ред. С. П. Маврина, Е. Б. Хохлова. — М., 2002.

Анотація

Белогубова О. О. Правова регламентація праці моряків на іноземних судах. — Стаття.

Розглянуті питання правової регламентації праці моряків на іноземних судах, особливості приватноправового характеру регулювання трудових відносин моряків як іноземного елемента, дана загальна характеристика правового режиму праці моряків на іноземних судах відповідно до внутрішньодержавного законодавства.

Ключові слова: моряк, міжнародне приватне трудове право, режим праці моряків.

Аннотация

Белогубова О. А. Правовая регламентация труда моряков на иностранных судах. — Статья.

Рассмотрены вопросы правовой регламентации труда моряков на иностранных судах, особенности частноправового характера регулирования трудовых отношений моряков как иностранного элемента, дана общая характеристика правового режима труда моряков на иностранных судах в соответствии с внутригосударственным законодательством.

Ключевые слова: моряк, международное частное трудовое право, режим труда моряков.

Summary

Belogubova O. O. Legal regulation of work of seafarers to foreign ships. — Article.

The problems of legal regulation of the seafarers on foreign ships, especially of a private character of labor relations seafarers as a foreign element, giving an overview of the legal regime of seafarers on foreign ships in accordance with domestic law.

Keywords: seafarer, private international labor law, working conditions of seafarers.